

Л. Калинич (м. Прага, Чехія)

ШЛЮБ ТА СІМ'Я ЯК ОБ'ЄКТИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасна сім'я характеризується істотним зростання її ролі, підсиленням її впливу на всі сторони життєдіяльності суспільства та конкретної людини. Разом з тим ускладнення соціально-економічної ситуації в країні, різкі зміни, що відбулися в житті мільйонів українців за останні роки, вкрай загострили проблему сімейних стосунків. Шлюб утратив нестабільність, загострилися пов'язані з цим проблеми: розлучення, неповні сім'ї, матері-одиначки тощо. Досить високою залишається мотивація молодих людей до створення сім'ї, хоча значна кількість розлучень припадає на перші роки подружнього життя.

Проблематика сімейних стосунків особливо загострилася в період ринкових стосунків, що пов'язано зі збіднінням значної частини населення та пов'язаною з цим апатією. Сімейні цінності переживають своєрідну кризу: гостро виявляються конфлікти між поколіннями, їх роз'єднання, поширеною стає малодітність, розпадаються родинні зв'язки тощо. Можна констатувати, що шлюб переживає своєрідний перехідний період: руйнуються традиційні настановлення на шлюб та починають формуватися нові. За таких умов молоді сім'ї переживають серйозні соціально-економічні труднощі, що накладає відбиток на подружні стосунки.

Донині в психолого-педагогічній літературі розроблялися проблеми, пов'язані з особливостями сучасної сім'ї (К.Вітек, С.І.Голод, В.Н.Дружинін, Л.В.Карцева, Л.Б.Шнейдер, Є.М.Черняк), функціями сім'ї (Ю.Є.Альошина, А.Н.Волкова, А.Н.Єлізаров, С.В. Ковальов, М.С.Маціківський, А.Г.Харчев, Е.Г. Ейдемільер, В.В.Юстицький), розподілом подружніх ролей (Ю.Є.Альошина, О.В.Антонюк, А.Н. Волкова, С.В.Ковальов, С.Кратохвил, В.П. Левкович, Е.Г. Ейдемільер, В.В.Юстицький), сімейною структурою, сімейним лідерством (А.Я.Варга, С.И. Голод, Т.І.Димнова, С.Кратохвил, А.П. Ощепкова, В.Сатір, Т.М.Трапезнікова, Н.Ф. Федотова), спілкуванням в сім'ї (Ю.Є. Альошина, А.І. Антонов, О.О. Бодальов, Л.Я. Гозман, О.О. Кронік, М.М. Обозов, Ю.Б. Рюріков), подружніми конфліктами (С. Кратохвил, М.В. Малярова, В.А. Смехов, Е.Г. Ейдемільер, В.В. Юстицький), проблемою задоволеності шлюбом (Г. Айзенк, Ю.Є.Альошина, М.Аргайл, С.І.Голод, В.В.Столін), проблемою подружньої сумісності (А.К.Дмитренко, М.М.Обозов, А.М.Обозова, Т.М.Трапезнікова) та ін. Разом з тим, в літературі відсутній аналіз особливостей становлення і розвитку подружніх стосунків у молодій сім'ї, не визначені етапи становлення молоді сім'ї.

Метою дослідження є з'ясування підходів до

аналізу понять „шлюб” та „сім'я” в психологічній літературі.

Родове прагнення людини до подолання одиничності та психічної незавершеності є підґрунтям для виникнення почуттів дружби, кохання, симпатії, внаслідок чого одна людина прагне до іншої.

Сім'я поширена практично в усіх народів при досягненні ними відповідного рівня розвитку. Саме за сімейного способу життя людина стає здатною найбільш оптимально задовольняти свої стійкі життєві потреби як фізичного, матеріального плану, так і духовно-емоційного, тим самим звільняючи максимум часу й життєвої енергії для власне людського – духовного удосконалення і самореалізації. К.Юнг називає це індивідуалізацією, олюдненням, досягненням Самості [6].

Сім'я – це соціальна група з двох і більше осіб, родичів по крові, шлюбу чи всиновленню, які живуть разом тривалий час, спільно користуються економічними благами і турбуються про молодших. Шлюб – соціальний зв'язок між чоловіком і дружиною, санкціонований і схвалений суспільством, що включає економічне співробітництво і схвалену культурою сексуальну активність [13, с. 352].

Головною формою виникнення сім'ї є шлюб – союз чоловіка і жінки, який заключається у встановленому порядку і спрямований на створення сім'ї, на прийняття взаємних прав та обов'язків. Шлюб і сім'я – не тотожні поняття. Поняття сім'ї значно ширше за змістом за поняття шлюбу. Разом з тим шлюбні стосунки не вичерпують собою всю різноманітність сімейних. Шлюб як особливе соціальне і психологічне явище знаходиться в межах більш загального явища „сім'я”, включаючи той його аспект, який пов'язаний з взаємостосунками між шлюбними партнерами. Шлюб є тим генетичним вихідним станом, який визначає розвиток складніших і різноманітніших сімейних стосунків. Все це дає змогу зробити висновок про те, що проблема стабілізації та зміцнення сімейних стосунків пов'язана, насамперед, зі стійкістю подружніх стосунків [1].

З боку держави стосунки між подружжям регулюються сукупністю норм і санкцій інституту шлюбу. Одні норми регулюються законодавством і носять характер юридичних норм. Інші регулюються мораллю, звичаями, традиціями.

А.Н.Волкова пише, що «шлюб виник на певному етапі розвитку суспільства з економічних потреб і як інститут, який здійснює відтворення населення, соціальний і сексуальний контроль, як результат все

більшого підпорядкування стосунків між статями умовам соціально-економічного розвитку” [4, с. 42]. Ще на початку XX ст. К.Юнг писав, що шлюб – найскладніша форма людських стосунків.

Значна частина дослідників вважає, що зміна шлюбних стосунків, що охопила сучасне суспільство, виявляється у зміні механізмів регуляції шлюбних стосунків, функцій і мотивації шлюбу при збереженні його форми (моногамії).

Сучасні перетворення шлюбу полягають у наступному.

1. Зміщення регуляторів шлюбу зі сфери юридичних та релігійних обмежень у сферу соціально-психологічних норм. Мотивація до вступу в шлюб звільняється від економічних, політичних, релігійних міркувань та міркувань престижу, при цьому зростає роль індивідуалістичних почуттів при виборі шлюбного партнера.

2. Зміна поглядів на функції шлюбу. Коли йдеться про функції шлюбу, передбачається соціальне призначення цього інституту. З точки зору суспільства, мета шлюбу – забезпечення контролю над відтворенням населення і сексуальною поведінкою. З точки зору індивіда, шлюб є між особистісними стосунками, що задовольняють потреби у чуттєвому задоволенні, емоційній прив’язаності та індивідуальному коханні [7].

На думку Е.Г.Ейдемиллера, шлюб слід розглядати радше як соціально-психологічні стосунки, ніж як соціальний інститут. Інституційні форми регуляції шлюбних процесів втрачають своє значення і на зміну приходять соціально-психологічні, етичні і моральні норми як механізми регуляції шлюбу. Він зазначає, що нині „шлюб і статеву близькість все більшою мірою ідентифікуються з неформальним, тобто по суті справи, не регулюється ззовні міжособистісним ставленням, яке по суті своїй протистоїть нормі і регламентації” [12].

Розвиток форм шлюбу тісно пов’язаний з розвитком форм сімейної організації, тому певному типові шлюбних стосунків відповідає особливий тип сім’ї. Виходячи з цього, сім’ю визначають як ”об’єднання людей, яке ґрунтується на шлюбі або кровному родстві, пов’язаних спільністю побуту і взаємною відповідальністю, є ланкою суспільства, де зароджується і формується інформаційне забезпечення соціальної поведінки індивіда. Через сім’ю змінюються покоління, у ній ще задовго до народження людини формуються генетичні передумови її здатності освоєння й розвитку культурної спадщини, як сім’ї, так і людства загалом. У сім’ї протягом дитинства батьками і старшим поколінням загалом у людини виробляються умовні рефлекси, які генетично не передаються і відображають досвід старших поколінь, формується

індивідуальна психіка та її динаміка. Тут на основі організації психіки, що розвивається, починає реалізовуватися генетично зумовлений потенціал освоєння і розвитку індивідом культурної спадщини попередніх поколінь, відбувається становлення його моральності. У сім’ї людина засвоює свої перші соціальні ролі і одержує початкові уявлення про життєвлаштування суспільства, які є підґрунтям формування його індивідуальної логіки соціальної поведінки – морально-етичного обґрунтування цілей діяльності і вибору засобів їх досягнення” [8].

Сучасна сім’я переживає кризовий етап у своєму розвитку. Зміна регуляторів, типу, функцій, розмірів сім’ї виявляється у явищах її нестійкості та дезорганізації. Наслідком цього є зростання кількості розлучень, падіння народжуваності, зростання числа неповних і неблагополучних сімей, ізоляція сім’ї від суспільства, зростання незаконно народжуваності, дитячої злочинності, алкоголізм і наркоманія, зростання числа неврозів сімейної та побутової етіології, падіння престижу сімейних цінностей і збільшенні числа самотніх.

Сімейне неблагополуччя, ослаблення виховної функції сім’ї істотно впливають на соціальну дезадаптацію всіх її членів, насамперед, на поведінку і положення дітей у суспільстві. Тому питання про укріплення шлюбу, особливо молодого, його стабілізація набуває особливо важливого значення.

Як вітчизняні, так і зарубіжні дослідження свідчать про те, що сучасна сім’я знаходиться в стані глибоких змін, що стосуються всіх сторін її життя. С.І. Голод відзначає тенденції до зниження народжуваності, малодітності і свідомої бездітності, поширення дошлюбної практики сексуальної поведінки молоді, яка за своїми мотивами безпосередньо не пов’язана з шлюбними інтересами, зростання долі дошлюбних запліднень [5].

Значущість сексуальності переосмислюється з початку XX ст. Подружжя сексуальність не зволить лише до дітонародження, відбувається активна переорієнтація на можливість сексуальних стосунків поза шлюбом. Частина жінок не сприймає дітонародження як виключно атрибут шлюбу: стала реальністю позашлюбна народжуваність. Збільшилося число жінок і чоловіків, які ніколи не вступали у шлюб, зросла кількість розлучень, знизився контроль з боку релігії та емансипація жінок від патріархальної залежності.

Сім’я змінює традиційну модель на нову, іншого вигляду набуває весь сімейний устрій, стиль життя. А.Н.Волкова [4] зазначає, що змінюються види внутрішньосімейних стосунків, спрощується структура сім’ї – найпоширенішою стає двохпоколінна сім’я, що складається з батьків і дітей. Іншою стає система влади-підпорядкування – орієнтація подружжя на обопільну відповідальність

за життєдіяльність сім'ї (егалітарний тип керівництва). Т.М.Трапезнікова відзначає зниження значущості традиційних сімейних функцій – народження і виховання дітей, розв'язання виключно побутових питань. Особливої значущості набуває сім'я як психологічне „убежище” людини. Подібне руйнування традиційних сімейних стереотипів у повсякденній свідомості, серйозні соціально-економічні труднощі нашого буття, загальна дестабілізація нинішньої соціальної системи створюють своєрідне конфліктогенне середовище існування людини, що підсилює нестійкість сучасної сім'ї [9].

На думку О.М.Черняк, головною сімейною стратегією нині є стратегія виживання через матеріальну нестабільність і психологічну пригніченість. Для сучасної сім'ї характерні жіноча „монополія”, втрата чоловічого престижу, зниження виховної функції сім'ї [10].

Еволюція сімейних стосунків привела до того, що на перший план вийшли подружні стосунки, наділені статусом самостійної цінності. Головним мотивом вступу до шлюбу є кохання, що, на думку А.Г. Харчева, розширює коло моральних вимог, які ставляться подружжям один до одного. Разом з тим для сучасного перехідного стану характерні певні труднощі в освоєнні подружніх цінностей. Зростає значення особистого, інтимного спілкування, що ґрунтується на коханні, повазі, увазі, турботі, відчутті цінності своєї особистості [3]. Шлюб у сучасному вигляді оцінюється з позицій досягнення екзистенціального смислу і виступає як психологічні стосунки між подружжям [11]. Це ускладнює характер подружніх стосунків взаємостосунків, збільшує вірогідність психологічних колізій у сім'ї, що робить останню менш стійкою.

Виникає нове розуміння стабільності сім'ї, що пов'язано, по-перше, сім'я покликана виконати функцію середовища формування найбільш стійких, позитивних емоцій: відносин кохання, материнства і батьківства, тісного спілкування тощо.

По-друге, сім'я виступає як культурна спільнота – спільнота людей, яких пов'язує певна єдність життєвих цінностей, уявлень, єдність позиції у взаємостосунках із суспільством (сім'я, зокрема, виступає і сферою, де компенсуються будь-які невдачі у суспільному житті) тощо. Слід враховувати при цьому, що оскільки головною цінністю нашого суспільства є особисте щастя людини, то завданням є не тільки стабілізація сім'ї як такої, але й успішність шлюбно-сімейних стосунків або якості шлюбу.

Останнім часом вивчення сім'ї та шлюбу стало проблематикою численних досліджень – від теоретичного, узагальненого аналізу, що включає спроби визначення і уточнення понятійного апарату,

аналіз та диференціація методологічних підходів до конкретно-емпіричних досліджень. На підставі аналізу цих праць можна зробити такі узагальнення.

1. Поділ на макрорівневий та мікрорівневий підходи до дослідження шлюбу. За макрорівневого підходу шлюб і сім'я розглядаються як історично мінливі соціальні інституції, елементи ширшого соціального цілого, взаємопов'язані з іншими соціальними інституціями. За мікрорівневого підходу (конкретно-соціологічного, соціально-психологічного) сім'я розглядається як мала соціальна група, члени якої пов'язані між собою подружніми і родинними стосунками.

2. Розмежування досліджень сім'ї і досліджень шлюбу і виокремлення подружжя як окремого об'єкта дослідження [4].

Психологічні підходи до вивчення сім'ї та шлюбу, на думку Л.С.Алексєєвої, зводяться до трьох основних теорій, які мають певну специфіку при дослідженні подружніх стосунків:

1) структурні характеристики цих стосунків, що виступають як така динамічна система, завдяки якій вибудовується деяке їх „членство”;

2) функціональні характеристики, які передбачають взаємозв'язок і мотивованість дій кожного з членів у загальній системі стосунків;

3) адаптованість як співвідношення індивідуальних та особистісних властивостей членів сім'ї, що забезпечує можливості їх пристосування один до одного.

Заглиблення у проблематику сім'ї та шлюбу привели до необхідності детального вивчення і виокремлення структурних відносин, структури стосунків у сім'ї. Застосування системного підходу дало змогу визначити сім'ю як соціальну систему, тобто комплекс елементів та їх властивостей, що знаходяться в динамічних зв'язках і відносинах один з одним. Сімейна система визначається як група людей, пов'язаних загальним місцем проживання, спільним господарством, а головне – взаємо стосунками, виокремлюється в ній дві основні підсистеми: подружню підсистему, що складається з чоловіка і дружини, і підсистему дітей [2].

Таким чином, сучасна сім'я характеризується зміною функцій, структури, системи влади і підпорядкування, механізмів регулювання шлюбних стосунків, мотивації шлюбу при збереженні його форми. Центральним елементом, що визначає благополуччя сім'ї, є подружня діада.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням особливостей становлення і розвитку подружніх стосунків та етапів становлення молоді сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Л.С. Представление супругов о семье в юридически значимом развитии отношений в браке: Дис. ...канд. психол.н. – М., 1984. – С. 11-37.
2. Варга А.Я. Системная семейная психотерапия. Краткий лекционный курс. – СПб, 2001. – 144 с.
3. Варфалова Л.В. Этико-психологические проблемы брачно-семейных отношений в условиях социализма: Дис. ...канд. филос.н. – Л., 1987. – С. 21-56.
4. Волкова А.Н. Социально-психологические факторы супружеской совместимости: Дис. ...канд. психол.н. – Л., 1979. – С. 12-53.
5. Голод С.И. Стабильность семьи: социологический и демографический аспекты. – Л., 1984. – 136 с.
6. Дымнова Т.И. Психологический анализ зависимости структурно-содержательных особенностей супружеской семьи от родительской: Дис. ... канд. психол.н. – К., 1989. – 128 с.
7. Карцева Л.В. Модель семьи в условиях трансформации российского общества // Социол.исследования. – 2003. - № 7. – С. 92-103.
8. Современная семья: тенденции и перспективы: Материалы республиканской научно-практической конференции. – Казань, 1999. – 130 с.
9. Трапезникова Т.М. Психологические аспекты семейных отношений // Вестник СПбГУ. – Серия 16. – 1992. - № 13. – С. 106-111.
10. Черняк Е.М. Социология семьи: Уч. пособие. – М., 2003. – 238 с.
11. Шейнов В.П. Женина плюс мужчина: Познать и покорить. – М.-Минск, 2002. – 108 с.
12. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкий В.В. Семейная психотерапия. – Л., 1989. – 192 с.
13. Macionis J.J. Sociology. – New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1987. – 681 p.

Подано до редакції 18.06.08

РЕЗЮМЕ

У статті подано аналіз підходів до понять „шлюб” та „сім'я”. Показано, що сучасна сім'я характеризується зміною функцій, структури,

системи влади і підпорядкування, механізмів регулювання шлюбних стосунків, мотивації шлюбу при збереженні його форми.

SUMMARY

The article analyses some approaches to the notions of marriage and family. It shows that modern family is characterized by changes of functions, structure, the

system of power and subordination, mechanisms of regulating marital relations, motivations of marriage while preserving its form.